

MEDIÁLNÍ STUDIA

MEDIA STUDIES

JOURNAL FOR CRITICAL MEDIA INQUIRY

O možných souvislostech literární vědy a mediálních studií
Martin Charvát

To cite this article:

Charvát, M. (2019). O možných souvislostech literární vědy a mediálních studií. *Mediální studia*, 13 (1), 110–114.

ISSN 2464-4846

Journal website: <https://www.medialnistudia.fsv.cuni.cz/>

1/2019

a divákům. S tou se ovšem autorka umně vyrovnávala prostřednictvím oné konstantní sebereflexe.

Ani zmíněné výhrady však nic nemění na faktu, že kniha zůstává základním empirickým příspěvkem ke konceptualizaci publika jako potenciálně aktivního, zainteresovaného, individualizovaného a čerpajícího z vlastních zkušeností a požitků z přijímaných mediálních sdělení a obsahů, k čemuž autorku jistě inspirovala i vlastní citová vazba k pořadu. Zároveň výzkum poukazuje na to, že může být podstatné zkoumat různé druhy kultury: od masové přes populární až k vysoké. Každá z nich může pro konkrétní jedince či celá publika nést jiný význam a přinášet jim jiná uspokojení a požitky.

Význam českého vydání knihy je nepopíratelný: ve své době se jednalo o jeden z prvních textů, který neuvažoval o publicích jako o manipulovatelných prázdných nádobách. Takový přístup je zcela zásadní pro kulturní studia, studia populární kultury nebo studia fanouškovská, jež v současnosti patří k jádru světových sociálních a humanitních věd. V českém prostředí však o své místo v akademických institucích nadále bojují, a proto je vydávání obdobných textů, o něž se tyto disciplíny a specializace mohou opírat, zcela zásadní. Neznamená to však, že bychom měli k takovým textům přistupovat nekriticky. Kniha Ien Ang obsahuje mnoho motivů, jež by měly být předmětem naší pozornosti a našeho vlastního symptomatického čtení. Samotný sebereflexivní kritický přístup výzkumnice však zároveň ukazuje, jak vícedimenzionálně uvažovat o publicích, na něž byla a je tendence

nahlížet jednorozměrně: ať už jako na bezmocné a manipulovatelné loutky kulturního průmyslu, nebo jako na mocné hráče až spoluproducenty významů, jež média zprostředkovávají. Jako obvykle, k vyváženým poznatkům nás může dovést především cesta nepoznamenaná zbytečným redukcionismem; cesta, kterou Ien Ang svou knihou pomohla vytyčit.

LITERATURA:

- Ang, I. (2019). *Divákem Dallasu: Soap opera a melodramatická imaginace*. Praha: Akropolis.
- Fiske, J. (2017). *Jak rozumět populární kultuře*. Praha: Akropolis.
- Katz, E., Blumer, J. G., & Gurevitch, M. (1973). Uses and Gratification Research. *Public Opinion Quarterly*, 37(4), 509–523.

O MOŽNÝCH SOUVISLOSTECH LITERÁRNÍ VĚDY A MEDIÁLNÍCH STUDIÍ

MARTIN CHARVÁT

Sládek, O. a kol. (2018). *Slovník literárněvědného strukturalismu*. Praha, Brno: ÚČL, Host.
ISBN: 978-80-7577-479-8, 837 stran.

Slovník literárněvědného strukturalismu, který uspořádal Ondřej Sládek spolu s kolektivem třiceti spoluautorů, je publikací představující základní pojmy

primárně české strukturalistické tradice, počínaje Janem Mukařovským (respektive Pražským lingvistickým kroužkem) až k současné (nejen tuzemské) literární vědě, lingvistice či estetice. Již v předmluvě Ondřej Sládek reflektuje vývoj strukturalistické metodologie, ale i její rozšíření v Severní Americe a Francii, dále také odhaluje motivace k vytvoření recenzované publikace.

Jak Sládek zmiňuje, mohlo by se zdát, že z „hlediska dějin vědy je strukturalismus v podstatě již uzavřenou kapitolou“. Na straně druhé ale dodává, že „aktuální podoba“ strukturalismu „uplatňovaná v nejrůznějších vědních disciplínách nicméně naznačuje, že tomu tak není“ (s. 10). Ostatně dále připomíná, že je pro strukturalismus význačný „určitý metodický postoj, který má v rámci literární vědy podobu systémového a racionálně-kritického, kontrolovaného přístupu k jazyku, literatuře a umění. Ruku v ruce s tím však jde i důraz na terminologii“ (s. 10). Předložený slovník, jak je již patrné z jeho názvu, se zaměřuje právě na výklad terminologie strukturalistické doktríny, přičemž Sládek píše, že „monotematicky koncipovaný slovník, který by v ucelené podobě představil klíčové pojmy strukturální literární vědy“, bychom hledali „jen marně“, jako důvod uvádí fakt, že „strukturalistické termíny“ byly prozatím „vždy součástí obecněji koncipovaných kompendií, slovníků a encyklopedií literární teorie“ (s. 11).

Co se týče obsahové stránky, tak v abecedně sestaveném „hesláři slovníku lze rozlišit celkem osm skupin hesel“, které pokrývají „strukturální poetiku“, „strukturální estetiku“,

„strukturální lingvistiky“, „sémiotiku“, „obecné pojmy“, „teoretické a metodologické principy“, „oblasti aplikace strukturalismu“ (s. 12). Jednotliví autoři se tak nezaměřují jen na pražskou školu, ale zmiňují i tartusko-moskevskou školu, ruský formalismus, kostnickou školu či fenomenologii a hermeneutiku. V neposlední řadě najdeme také ukázkou uplatnění strukturalistických pojmů například v divadelní vědě.

Obecně lze říci, že hesla, kterým je věnován větší prostor, fungují o něco lépe než hesla kratší (tzn. že výklad hesel s větším prostorem je častokrát doplněn o řadu metodicko-kontextuálních souvislostí), to je ale zcela jistě dáno formou publikace, respektive by podobná poznámka mohla být přítomna v případě téměř jakéhokoliv slovníku. Na straně druhé však nelze tvrdit, že by menší prostor věnovaný určitým heslům ovlivnil přesnost výkladu: hesla jsou psána jasně a zřetelně bez zbytečné banalizace (vždyť autoři jsou odborníky, o jejichž erudici nemůže být pochyb), texty jsou vnitřně sevřené a nápomocné jsou rovněž intratextové odkazy na další hesla, která s danou problematikou souvisí.

Cílem této recenze ale není procházení a zhodnocení celkové struktury publikace, nýbrž poukázání na možná využití dané publikace v mediálních studiích. Protože je recenze psána pro časopis *Mediální studia*, budu se snažit poukázat na možné styčné body mezi vykládanými hesly a oblastí mediálních studií. V tomto ohledu lze identifikovat několik oblastí, v nichž dochází k prolnutí strukturalistické terminologie a metod analýz užívaných v mediálních studiích.

Z výše zmíněného výčtu se

samozřejmě nabízí skupina hesel, která se váží k sémiotice, což lze chápat jako ukázkový příklad prolínání tematického zaměření *Slovníku* a mediálních studií. Za prvé je heslo sémiotika zpracováno obsahově přehledně a podává výklad základních pojmů, jakožto i definice disciplíny, přičemž jak autor hesla vhodně podotýká, „přestože sémiotika se nejčastěji vymezuje jako obecná disciplína na rozhraní filozofie (Peirce, 1931–1935) a lingvistiky (Saussure, 1996 [1916]), její záběr se v druhé polovině 20. století rozšířil na množství vědních disciplín a nejrůznějších předmětů zkoumání“ (s. 613), mezi něž lze zařadit kulturu a společnost, literaturu, hudbu, divadlo, film atd. Důležité je i rozlišení mezi tzv. „obecnou“ sémiotikou a „konkrétními“ sémiotikami, a v neposlední řadě je nutno s povděkem kvitovat i poukaz na diference mezi sémiotikou a sémiologií (s. 616), která nebývá v diskurzu mediálních studií často reflektována.¹

Další hesla týkající se sémiotiky se váží jednak k prohlubování již řečeného, jednak je přítomna například pasáž o označujícím a označovaném (s. 620), případně o distinkci langue a parole (s. 373). Heslo „znak“ se vyznačuje stejnou výkladovou tendencí: po nastínění obecných definic (s. 797) se čtenář dočítá i o ikonech, indexech a symbolech (případně ikoničnosti), přičemž je zdůrazněn jejich význam pro analýzu rozličných kulturních fenoménů. V kontextu mediálních studií se sémiotika užívá jednak při analýze vizuálních sdělení, jednak při zkoumání technik a praktik naturalizace významu na pozadí kulturních

témat (reklama, ale i následné rýsování diagramů či sémanticko-sémiotických klastrů přítomných v mediálních obsazích). Předložený slovník pak může pomoci například tak, že není nutné při analýzách používat pouze klasické Barthesovy *Mytologie*, ale je možné uvažovat i o jiných typech přístupu. Pokud čtenáři inklinují k mediální sémiotice, mohou být pro ně předložená hesla vítaným úvodem k této tematice.

Dále je sémiotika spřízněná například také s tématem mediální reprezentace. Pokud přijmeme premisu, že reprezentace je základní definice znaku (pokud bychom zůstali primárně u Peircovy koncepce vztahu znaku – možná lépe přesněji řečeno symbolu – a objektu), tak se při analýze mediální reprezentace daného fenoménu ve své podstatě pohybuje na úrovni znakových operací – i konkretizace (s. 353) je v podstatě sémiotické povahy. V tomto ohledu je sémiotika využitelná i k analýzám stereotypů a dalších kulturně determinovaných konvenčních zobrazení. Znalostí sémiotiky se tak dá předejít častému směšování Peircova a de Saussurova pojmosloví, respektive i mnohdy konfušní definici znaku, která syntetizuje teorie obou výše zmíněných autorů.

Jinou oblastí je samozřejmě analýza jazyka. *Slovník* nabízí výklad jak paradigmatické osy (s. 533) spolu s lexikálním výběrem, tak i lexikálního významu, který zároveň vede k pragmatice. Pro studenty zabývajících se analýzou jazykových sdělení mediálních obsahů nebo i formy těchto sdělení je znovu přínosné a uplatnitelné seznámit

¹ Více o tom tématu viz Švantner (2017).

se se základními pojmy (strukturální lingvistiky), protože „jako lexikální jednotka má slovo jen potenciální vztah ke skutečnosti a jeho význam je chápán jako soubor jeho možných sémantických schopností“ (s. 381). Za další máme ve *Slovníku* k dispozici výklad pojmu diskurz, který odráží jednak jeho složitou významovou dourčitelnost, jednak užití pojmu diskurz v odlišných oblastech zkoumání (strukturální a funkční lingvistika nebo archeologie Michela Foucaulta). Pro mediální studia je symptomatické vymezení francouzských lingvistů zaměřujících se na „diskurzivní analýzu“, kteří „pojímají diskurz jako spojení vět vztažených k podmínkám své produkce“ (s. 155). V současnosti, byť dílo Michela Foucaulta nabízí základy diskurzivní analýzy, je spíše užívána Faircloughova kritická diskurzivní analýza, což ale neznamená, že je bezvýznamné seznámit se s genealogií a rozvrstvením daného pojmu. Ostatně téma mocenských vztahů, znovu v díle Foucaulta, je ve *Slovníku* přítomné i pod heslem „genealogie“ (s. 257). Za podstatné považují také to, že Sládek zařadil do slovníku i hesla, která se kriticky vyrovnávají s tradicí strukturalismu (například heslo „dekonstrukce“).

Značná část hesel je věnována strukturální poeice, a tak se dostáváme k další (a poslední výběrové) oblasti prostupnosti tematicko-nástrojového dispozitivu, který *Slovník* nabízí, s mediálními studii; k narativní analýze médií. Za předpoklad narativní analýzy mediálního obsahu lze považovat tvrzení, že jak na úrovni (audiovizuálních i tištěných) zpravodajských obsahů, tak na úrovni mediálních obsahů majících rysy

entertainmentu či lifestylu (anebo jednoduše i na úrovni – a zde je již shoda očividná – analýzy filmového díla) se setkáváme s příběhy, které se odehrávají v rámci toho kterého fikčního světa. Fikční svět „se odvozuje od filozofického a logického konceptu možného světa, který odkazuje k množině nerealizovaných možných stavů věcí“ (s. 218). Samozřejmě, na úrovni mediálních studií nemluvíme o „nerealizovaných možných stavech věcí“, ale kategorie fikčního světa je použitelná v rámci seberefrenční charakteristiky mediálních obsahů. V tomto ohledu je důležité rozlišení na fabuli a syžet, jejichž výklad ve *Slovníku* také najdeme, a je to právě toto rozlišení, které nám následně umožňuje hovořit o stylistice mediálních sdělení.

Na úrovni samotného fikčního světa mediálního obsahu je zásadní i koncepce aktanta, či aktanční model, který umožňuje podat abstraktní strukturální analýzu vztahů mezi (typy) postavami v rámci konkrétního fikčního světa (ta samá postava může ztělesňovat několik aktantů). Aktant je „definován jako základní syntakticko-sémantická jednotka vyprávění“ a vztahy „mezi jednotlivými aktanty jsou založeny na touze a komunikaci, každý z nich má v narativu svou specifickou, tzv. aktanciální roli“ (s. 34–25). Na toto téma navazuje i heslo „aktér“ a vyznačení vztahu aktant–aktér: „Mezi aktanty a aktéry existuje vzájemně synkretický vztah: jeden aktant může být ztělesněn několika různými aktéry, stejně tak jako aktér může představovat několik aktantů“ (s. 36). Na úrovni mediálních studií se tak můžeme zabývat například narativní analýzou prezidentské volby nebo narativní strukturou

diskurzu dokonalé ženy v lifestyleových časopisech. Čtenářům je tak představen další teoreticko-konceptuální nástroj, jehož využitelnost je interdisciplinární.

Co se týče stručného shrnutí: *Slovník literárněvědného strukturalismu* je (nejen) pro studenty mediálních studií významnou příručkou, která umožňuje vhled do základních pojmů a teoretických koncepcí, s nimiž se na úrovni analýzy mediálních obsahů často pracuje. Jsem přesvědčen, že za tuto publikaci budou vděční i mediální odborníci, protože rozšiřuje možné oblasti intersekcce mezi jednotlivými obory, které k sobě mají implicitně dosti blízko. Oproti jiným slovníkům je ten Sládkův význačný především vnitřní konzistencí, která je dána zaměřením se na konkrétní oblast, tj. oblast strukturalismu, zatímco v jiných případech dochází k explicitnějším přesahům k jiným disciplínám, které nemusí mít základ ve strukturalistickém pojmosloví. V případě recenzované publikace jsou vztahy k jiným oborům nesený vždy prizmatem strukturalismu, druhotně lze pak dohledávat různá spřízněná pole, v nichž dochází k možnému vztahu produktivního využití strukturalismu; alespoň v takovém rozměru, v jakém jsem se to snažil v recenzi ukázat.

o médiích. *Sociální studia*, 14(2), 99–122.

LITERATURA:

- Barthes, R. (2004). *Mytologie*. Praha: Dokořán.
- Peirce, C. S. (1992). *Essential Peirce, vol. 1*. Bloomington: Indiana University Press.
- Švantner, M. (2017). *Nepochopená setkání: sémiotika a sociální věda*